

УДК 291.71 (281.96:282/288) “08”

ПРОТИСТОЯННЯ БАВАРСЬКОЇ ТА КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ МІСІЙ НА ЗЕМЛЯХ ДИНАСТІЇ МОЙМИРОВИЧІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ІХ ст.

Остап КАРДАШ

*ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
Центр медієвістичних студій,
вул. Т. Шевченка 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ostap.kardash@gmail.com
DOI gal.31.64-80*

Стаття присвячена церковно-релігійному антагонізмові у володіннях династії Моймировичів та їх придунайських провінціях між двома євангелізаційними місіями – баварською, представленою духівництвом Зальцбурзької, Пассауської й Регенсбурзької єпархій та кирило-мефодіївською, в особі солунських братів-місіонерів Кирила й Мефодія. Йдеться про період найбільшого розквіту Великоморавської держави 860–880-х рр. На основі аналізу широкого спектру хронік і анналів ІХ–ХV ст., агіографій св. Кирила, Мефодія та св. Наума, правових кодексів VIII–ІХ ст., актового матеріалу з канцелярії Каролінгів, некрологів, а також епістолярних текстів кількох римських понтифіків автор висвітлює дипломатичний, церковно-догматичний і церковно-правовий аспекти проблеми на тлі військово-політичних суперечностей володарів Східнофранкського королівства і Великоморавської держави. Увагу приділено й питанню можливої співпраці представників баварського духівництва з прихильниками архієпископа Мефодія, а також протиріччям церковно-правового характеру. Автор дійшов висновку, що саме суворість світських і церковних покарань кирило-мефодіївської місії поряд з постійним тиском баварського духівництва став вирішальним у зміні вектора релігійної політики моравського князя Святоплука та подальшим визнанням ним церковної юрисдикції єпископства Пассау.

***Ключові слова:** Зальцбурзьке архієпископство, єпископство Пассау, Регенсбурзька єпархія, Кирило, Мефодій, Віхінг, Велика Моравія, християнська місія.*

Ліквідація політичної самостійності Аварського каганату близько 796 р. силами франкського короля Карла Великого (*Karolus Magnus*, 742–814) та його сина Піпіна (*Pippinus*, 777–810) створила сприятливі умови для поширення християнства на території Моравії та її придунайських провінцій¹. За рішенням імператора Карла, територія на північ від Драви (південна притока Дунаю) визнавалася сферою місіонерської діяльності Баварської Церкви². Зальцбурзька єпархія стала центром вже охрещеного місцевого населення³, а 20 квітня 798 р. перетворилася на архієпископство⁴.

На початку ІХ ст. місіонерський потенціал духівництва Баварської Церкви був настільки великим, що між її єпархіями почали виникати конфлікти за право першості в євангелізаційній роботі на окресленій території. У той час, як місіонери Зальцбурзького

¹ Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. *Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси* / под ред. Г. Г. Литаврина. Москва : Наука, 1988. С. 123; Алексюн Н., Бовуа Д., Дюкре М.–Е., Клочковский Е., Самсонович Г., Вандич П. История Центрально-Восточной Европы. Санкт-Петербург : Евразия, 2009. С. 30; Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці : Прут, 2012. С. 808.

² Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 123; Kožiak R. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? *Studia Christiana* / eds. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2006. Vol. 1. S. 141.

³ Беккер К. Древняя история. Москва : Альфа-книга, 2012. С. 930.

⁴ Ibid. С. 930; Notari T. *Conversio Vagoariorum et Carantanorum* – document of an early Medieval show trial. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica* / szerk. J. Szabadfalvi. Miskolc : Miskolc University Press, 2007. T. 25/1. P. 100; Kožiak R. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji. S. 140.

архієпископства діяли здебільшого у Карантанії та Паннонії, проповідники єпархії Пассау розгорнули євангелізаційну діяльність на заселеній слов'янами території, зокрема у долині річки Морави⁵. На цьому тлі вже у 20-х рр. IX ст. виникли суперечності між Пассауським єпископством і Зальцбурзьким архієпископством за землі Східної марки (на схід від Віденського лісу)⁶. Цікаво, що 791 р. кордон між цими двома діоцезами був встановлений по р. Рааб, притоці Дунаю⁷, де новоприєднані території між річками Інн (права притока Дунаю) і Рааб віддавалися під юрисдикцію єпархії в Пассау⁸.

Цілком можливо, конфлікт Зальцбурзького архієпископства з Пассауським єпископством виник на тлі успішного поширення ними християнства не лише на території Східної марки, а й на північ від Дунаю⁹. Протиріччя вирішилися після повторного встановлення 18 листопада 829 р. кордону між Зальцбурзькою та Пассауською єпархіями по "річці, що зветься Спраза [...] і впадає до [річки. – О. К.] Раби"¹⁰. Відтак Зальцбурзьке архієпископство спрямувало свої зусилля, головню, на остаточну євангелізацію Нижньої Паннонії, досягнувши тут значних успіхів¹¹.

У середині IX ст. певний місіонерський інтерес у цьому напрямку з'явився також у Регенсбурзької єпархії¹². Актом від 18 січня 853 р. східнофранкський король Людовік II, прозваний Німецьким (*Hludowicus/Ludewicus*, 806–876 рр.), на прохання регенсбурзького єпископа Ерханфріда, передав єпархії всі землі "між Айтостом і Наарном, а саме, від місць, де вони вливаються в Дунай, аж до місць, де з русел стікаються в ріки, і так аж до Північного лісу, у тій частині лісу без визначеної межі [...]"¹³. В документі йшлося, очевидно, про всі землі, розташовані на лівому березі Дунаю з необмеженою межею (*silve sine termini conclusion*) на півночі¹⁴.

Так, внаслідок завершення інституалізації Баварської Церкви, розподілу сфер місіонерських інтересів її єпархій та організації основних напрямків євангелізаційної діяльності, на межі VIII–IX ст. склалися сприятливі умови поширення християнського впливу безпосередньо на володіння династії Моймировичів¹⁵. Їхні землі, фактично, "влилися" до сфери місіонерських інтересів перелічених вище єпархій Баварської Церкви, зокрема Пассауського єпископства.

⁵ Див., зокрема: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. *Вступ до середньовічної історії слов'янства*. Київ: Юніверс, 2004. С. 39; Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 124; Rops D. Kościół wczesnego średniowiecza. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 2014. S. 437.

⁶ Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 123–124.

⁷ Див., наприклад: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 39; Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 124.

⁸ Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 99.

⁹ Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 124.

¹⁰ "[...] fluvii qui vocatur Spraza [...] et ipsa in Rapam fluit", Ludvík Němec stanoví hranice mezi Solnohradem a Pasovem. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (далі – ММФН) / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. P. 120. Див. також: Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 101.

¹¹ Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 101.

¹² Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 39; Rops D. Kościół wczesnego średniowiecza. S. 437.

¹³ "[...] inter Agastam et Nardinam, a locis videlicet ubi ipsa in Dunabium fluunt, usque ad loca, ubi de venis in amnes dirivantur, et ita usque in Nortuualt in hanc partem silve sine termini conclusione [...]" див.: Ludvík Němec potvrzuje Řeznu dar hraběte Viléma v Severním lese, na Perschlingu, Erlafě a jinde, *ММФН* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. P. 42–43.

¹⁴ Див., зокрема: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 39.

¹⁵ Так, за спостереженнями радянського археолога Валентина Седова, ряд храмових споруд першої половини IX ст. у Микульчицях, безсумнівно, пов'язані з Баварією, а деякі інші церкви мають аналоги серед споруд Адріатики і Далмації (див.: Седов В. Славяне в раннем Средневековье. Москва: Фонд археологии, 1995. Т. 2. С. 289). У свою чергу, сучасний чеський історик, археолог Павел Коуржіл доводить, що ряд натільних хрестів, знайдених на території Моравії, походять із "пассаусько-зальцбурзько напрямку" (див.: Kouřil P. Archeological evidence of Christianity in relics of material culture of the 9th and 10th centuries in

Між 818–825 рр. під час участі моравського князя Моймира (*Moimarus dux Maravorum*, 795–846) у Франкфуртському з'їзді його охрестив пассауський єпископ Регінгар (*Reginarius*, 818–838)¹⁶. Британські історики Алексіс Власто та Ієн Вуд датують подію, найімовірніше, 822 р.¹⁷ І. Вуд, у свою чергу, припускає, що Моймир попередньо міг “мати зв'язки з Пассауською Церквою”¹⁸.

У 831 р. єпископ Регінгар здійснив масове навернення жителів Великої Моравії¹⁹. Російський історик Борис Флоря справедливо доводить, що тоді відбулося хрещення всієї країни, а не окремої групи населення, адже прийняття хрещення із Пассау означало поширення тут юрисдикції Пассауської Церкви²⁰.

Отже, у другій чверті IX ст. розвиток християнства у Моравії сягнув значніших успіхів. Тут систематично проводили євангелізаційну діяльність місіонери-єпископи²¹, здебільшого, призначені з Пассау, з якими час від часу конкурували зальцбурзькі. Відтак на середину IX ст. моравська знать, в основному, була християнською, про що свідчать некрополі IX–X ст. при містах Микульчице, Старе Место, Погансько, Скалице та багатьох інших²². А. Власто навіть доводив, що до прибуття у Моравію 863 р. солунських братів-місіонерів Кирила (*Cyrellus*, 827–869) і Мефодія (*Methodius*, 815–889) тут вже працювали місцеві архідиякони²³.

Moravia with focus on crosses. *The Cyril and Methodius Mission and Europe. 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia* / ed. P. Kouřil. Brno : The Institute of Archeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2014. P. 102). На цій підставі беззаперечним залишається факт місіонерської активності у моравських володіннях династії Моймировичів баварського духівництва, зокрема, з єпископства Пассау.

¹⁶ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 41.

¹⁷ Ibid. С. 41; Wood I. *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050*. Essex : Routledge, 2001. P. 173–174.

¹⁸ Wood I. *The Missionary Life*. P. 174.

¹⁹ Див. відповідний сюжет: Седов В. В. Славяне в раннем Средневековье. С. 283; Wood I. *The Missionary Life*. P. 174; Кузнецова А. М. Миссия латинской церкви: опыт христианского Запада и Центральная и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия. *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия* / отв. ред. Б. Н. Флоря. Москва : Языки славянской культуры, 2002. С. 44; Koziak R. *Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji*. S. 141; Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. С. 831; Kouřil P. *Archeological evidence of Christianity*. P. 102 та ін.

²⁰ Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 124. Тим часом Зальцбурзьке архієпископство, не зважаючи на попереднє адміністративне розмежування сфер впливу між єпархіями Баварської Церкви, продовжувало розглядати Моравію, як терен місіонерської діяльності (див., зокрема: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 57). Анонімний автор “*Навернення баварів і карантанців*” (“*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”, бл. 871) повідомляв, що зальцбурзький архієпископ Адалрам (*Adalrammus*, 821–836) близько 830 р. “висвятив храм” (“*consecravit ecclesiam*”) у резиденції місцевого князя Прибини (*Priwina*, 805(?)–860) “за Дунаєм у його власному місті, що зветься Нітрава” (“*ultra Dunabium in sua proprietate loco vocato Nitrava*”) (сучасне м. Нітра у Словаччині. – О. К.). *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. Monumenta Germaniae Historica* (далі – MGH). Hannover : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1854. Т. 11 : Scriptorum. P. 11. Імовірно, він належав до найближчого князівського оточення Моймира і правив у Нітраві як його намісник (822–833) (див.: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 42). Освячення місцевого храму Нітрави, на наш погляд, означало тільки початок зближення її правлячої еліти із Зальцбурзькою єпархією. Це, у свою чергу, є доказом ще неміцного утвердження християнства у моравських землях на кінець першої чверті IX ст. Відтак його вплив у підконтрольних Моймиру сусідніх князівствах, зокрема Нітранському, був ще слабшим.

²¹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 42.

²² Див. археологічний огляд могильників IX–X ст. у вище перелічених великоморавських містах: Ширинський С. С. *Археологические параллели к истории христианства на Руси и в Великой Моравии. Древняя Русь и славяне* / отв. ред. Т. В. Николаева. Москва : Наука, 1978. С. 204. Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 43.

²³ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 42.

Однак, наприкінці періоду правління Моймира активність місіонерів з Пассау у Моравії дещо знизилася²⁴. Після його смерті у 846 р. намісником східнофранкського правителя Людовіка II (849–875) у Великій Моравії став Ростислав (*Rasticius*, 846–870), племінник Моймира²⁵. У жовтні 847 р. він отримав титул маркграфа, хоча в офіційних документах, як і решта моравських правителів, йменувався *dux*²⁶. Але, на відміну від блатенського князя Прибини, який попервах був правителем Нітранського князівства і встановив зв'язки із зальцбургськими місіонерами²⁷, Ростислав виявився не таким лояльним васалом східнофранкського короля²⁸.

Зважаючи на те, що становище Ростислава у відносинах із сюзереном було відносно безпечним й активність пассауських місіонерів у Моравії на той час знизилася²⁹, з великою долею вірогідності можемо припустити обмеження власне князем доступу баварському духівництву до своїх володінь. Слід пам'ятати, що баварське духівництво, яке тут діяло у другій половині IX ст., очевидно, обстоювало не стільки інтереси християнської Церкви, скільки політичні цілі Каролінгів³⁰. У даному контексті російський історик Анна Кузнецова та український вчений – Богдан Боднарюк вважають, що зв'язок християнських місій із зовнішньою політикою Каролінгів, з одного боку, підвищував престиж місіонерів в очах слов'янських князів, однак, з іншого боку, міг створити для цих же місіонерів “вагомні труднощі у разі конфлікту будь-якого з цих князів з Імперією”³¹. Так, евангелізаційні можливості пассауського

²⁴ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 43.

²⁵ Див.: *Annales Fuldenses*, *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Prague ; Brnae : Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : *Annales et chronicae*. P. 89–90; *Herimanni Augiensis Chronicon*, *Ibid.* P. 162. Див. також: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza*. S. 437; Wood I. *The Missionary Life*. P. 174.

²⁶ Князівська титулатура Ростислава, зокрема, відображена в: *Annales Alamannici*, *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Prague ; Brnae: Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : *Annales et chronicae*. P. 32; *Annales Fuldenses*. *Ibid.* P. 90; *Herimanni Augiensis Chronicon*. *Ibid.* P. 163–164. Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 43; Havlík L. E. *Moravska společnost a stát v 9. století II. Moravský stát a jeho vládní organizace v 9. Století. Slavia Antiqua: časopismo poświęcone starożytnościom słowiańskim*. Poznań, 1981/1982. Т. 28. S. 78. Хоча в ряді місцевих анналів X–XII ст. Ростислав згадується під титулом *rex* (див. зокрема: *Annales Bertiani*, *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Prague ; Brnae : Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : *Annales et chronicae*. P. 74; *Annales Lobienses*. *Ibid.* P. 150; *Annales Hildesheimenses*. *Ibid.* P. 151; *Annales Weissemburgenses*. *Ibid.* P. 153; *Annales Ottenburani*. *Ibid.* P. 154 та ін.). Очевидно, це лише пізній анахронізм, характерний для титулатури майже всіх слов'янських володарів і поширений у наративах вказаного періоду.

²⁷ Близько 833 р. Моймир переміг Прибину, вигнав його з Нітрави, підпорядкувавши завойовану територію. З допомогою карantanського князя Ратбольда (*Ratbodus*, 832–855) Прибина втік до франків, де був представлений королю Людовіку II. Оскільки у політиці франків він не відігравав жодної ролі, як компенсацію йому було надано бенефіції (*beneficium*) у Нижній Паннонії “довкола річки, що зветься Зала” (*circa fluvium qui dicitur Sala*), де Прибина у 838/839 рр. за допомогою Людовіка II започаткував власне “Блатенське князівство” із центром у місті Мозабург (*Mosapurc*) на південному узбережжі озера Балатон (на території сучасного селища *Zalavár* в Угорщині). Див.: *De conversione Vagoariorum et Carantanorum libellus*. P. 11–12, а також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 42; Notari T. *Conversio Vagoariorum et Carantanorum*. P. 101. Як вже зазначалось, будучи ще князем Нітрави, Прибина налагодив зв'язки із Зальцбургським архієпископством. Важко не погодитися із припущеннями А. Власто, що вони могли бути, по-перше, безпосереднім наслідком прийняття християнства Моймиром з єпископства Пассау, по-друге, виявом прагнення Прибини до незалежності свого правління у Нітраві. Прагнучи особистості, він мусив не лише уникнути орієнтації Моймира на духівництво з Пассау, а й створити незалежну церковну структуру для власних володінь, внаслідок чого почав налагоджувати зв'язки із зальцбургським духівництвом (див. зокрема: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 42). Так, у період панноньського владарювання Прибини (837/838–860), у його “Блатенському князівстві”, за підрахунками угорського дослідника Томаша Нотарі, зальцбургські місіонери освятили більше 30-ти церков за підтримки місцевої знаті (див.: Notari T. *Conversio Vagoariorum et Carantanorum*. P. 101).

²⁸ Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza*. S. 437; Wood I. *The Missionary Life*. P. 174.

²⁹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 43.

³⁰ *Ibid.* С. 43; Седов В. В. *Славяне в раннем Средневековье*. С. 284.

³¹ Кузнецова А. М. *Миссия латинской церкви*. С. 44; Боднарюк Б. М. *Харизма пустелі*. С. 381.

єпископа Гартвіга (*Hartwicus*, 838–865) на території Моравії були обмеженими³², цілком можливо, з ініціативи самого Ростислава, який вже тоді почав шукати протилежний вектор церковної політики, оскільки баварське духівництво і Людовік II постійно збільшували тиск на Моймировичів³³.

Підтвердженням цього слугують події військового конфлікту Ростислава з Людовіком II 855 р.³⁴, і згодом (бл. 861) підтримка старшого сина Карломана (*Karlomannus/Carlomannus*, 830–880) у війні проти батька³⁵. За перманентного збройного протистояння франків з морав'янами продовж 860–870-х рр.³⁶ Ростислав був змушений унезалежити Моравську Церкву від баварського вищого духівництва³⁷, шукаючи шляхи створення власної Церкви³⁸. А. Власто вважає малоімовірним, “щоб Франкська Церква відрядила до Ростислава або Прибини власного єпископа, ще менш вірогідно, щоб на це погодився сам Ростислав”³⁹.

Саме тому 860 р. він попросив, вочевидь, безуспішно папу Миколая I (*Nicolaus*, 858–867) відрядити у моравські землі місіонерів з Риму⁴⁰. Не отримавши позитивної відповіді 862 р. з аналогічним проханням Ростислав надіслав посольство до імператора ромеїв Михаїла III (*Μιχαήλ III*, 840–867) у Константинополь⁴¹. Так, у написаному між 869 і 882 рр. анонімним автором, можливо, Климентом Охридським (*Κλήμης*, 840–916), “*Життію Константина Філософа*”, сказано: “Ростиславъ бо, моравьскыи князь, Богомъ оустимъ, съвѣтъ сътвори съ князи своими и с моравланы, посла къ царю Михаилоу, глогола: людемъ нашимъ поганства са отвръгшимъ [...] оучителя таковаго не имамъ, иже бы ны въ свои ѣзыкъ истуюю вѣроу христіаньскоую сказаль [...] То послы намъ, владыко, єпископа и оучителя таковаго”⁴². Про це

³² Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 43. Див. також: Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu z pohľadu českej a slovenskej historiographie. Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda / zodp. red. M. Lukáčová*. Nitra : Univezita Konštantina Filozofa v Nitre, 2013. S. 79.

³³ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 44.

³⁴ Див. сюжет про війну між Ростиславом та Людовіком II у наративах X–XII ст.: *Annales Fuldenses*. P. 93; *Annales Hildesheimenses*. P. 151; *Annales Weissemburgenses*. P. 153; *Annales Ottenburani*. P. 154; *Herimanni Augiensis Chronicon*. P. 163; *Annalista Saxo. MMFH / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka*. Prague ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : *Annales et chronicae*. P. 248. Див. також: Wood I. *The Missionary Life*. P. 174; Алексун Н., Бовуа Д., Дюкре М.–Е., Клочковский Е., Самсонович Г., Вандич П. *История Центрально-Восточной Европы*. С. 30.

³⁵ Див.: *Annales Xantenses. MMFH / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka*. Prague ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : *Annales et chronicae*. P. 67; *Annales Bertiniani. Ibid.* P. 73–74. Див. також: Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 102; Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu*. S. 79.

³⁶ Сюжети франко-моравського збройного протистояння зазначеного періоду відображені, зокрема, в: *Annales Xantenses*. P. 67–69; *Annales Bertiniani*. P. 74–79; *Annales Fuldenses*. P. 98–108; *Annales Magdeburgenses. MMFH / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka*. Prague ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : *Annales et chronicae*. P. 257.

³⁷ Див., наприклад: Wood I. *The Missionary Life*. P. 174; Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu*. S. 76–77.

³⁸ Флоря Б. Н. *Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше*. С. 126.

³⁹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 43.

⁴⁰ Див., зокрема: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza*. S. 437; Wood I. *The Missionary Life*. P. 174; Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 102; Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu*. S. 75.

⁴¹ Див: *Ioannis Dlugossi Historiae Polonicae libri XII, MMFH / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka*. Prague ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : *Annales et chronicae*. P. 325. Див. також: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza*. S. 437; Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 102; Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu*. S. 76.

⁴² Житіє и жиснь, и подвизи, иже въ сватыхъ отца нашего Константина Философа. *MMFH / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. S. 98–99.

ж йдеться в анонімних “Житії Константина-Кирила з перенесенням св. Климента” (бл. 873)⁴³ та “Житії Мефодія” (бл. 885)⁴⁴.

Френсіс Дворнік характеризував дії моравського правителя Ростислава, як укладення військово-політичного і культурного союзу зі Східною Римською імперією проти болгарів⁴⁵ і задля призупинення посилення позицій Східнофранкського королівства у Моравії та Придунав’ї⁴⁶.

А. Власто також припускав, що до ідеї відрядити посольство у Константинополь 862 р. Ростислава могла підштовхнути неминучість франко-болгарського союзу⁴⁷, укладеного того ж року⁴⁸, оскільки необхідно було враховувати можливість майбутньої болгарської агресії після встановлення кордону по річці Тиса⁴⁹. Аналогічного погляду дотримуються сучасні словацькі історики Петер Іванич і Мартін Хетені⁵⁰, а також македонський – Георгій Філіпов⁵¹.

У свою чергу, А. Кузнецова та Б. Боднарюк характеризують дії Ростислава як повстання проти спроби Людовіка II підпорядкувати його землі, внаслідок чого латинське духовництво було вигнане з країни⁵², і наступники Людовіка II – Карл Лисий (*Karolus/Karlus*, 875–877), Арнульф (*Arnulfus*, 887–898), Людовік-Дитя (898–911) і Конрад Франконський (*Cuonradus*, 911–918) вже не змогли виправити ситуації⁵³.

На думку Олександра Исаченка, представники франкського й, зокрема, баварського духовництва були реальною політичною загрозою для династії Моймировичів, тому ті потребували не стільки релігійної, скільки політичної підтримки⁵⁴. Такого ж погляду дотримувався український історик діаспори Степан Томашівський⁵⁵, а сьогодні – Б. Боднарюк⁵⁶.

Ми ж припускаємо, що посольство Ростислава до Константинополя було виявом протистояння моравського князя претензіям Зальцбурзького архієпископства, яке поряд з єпископством Пассау давно розглядало його володіння, як поле власної місіонерської діяльності⁵⁷. Так, згідно з дарчою грамотою 20 листопада 860 р. король Людовік II, на прохання зальцбурзького архієпископа Адальвіна (*Alvinus*, 859–873) надав єпархії понад 30 володінь та, щонайменше, 9 монастирів у різних містах Карантанії і Паннонії⁵⁸. Ця грамота була видана Людовіком з метою зміцнити контроль Зальцбурзької єпархії над окресленими землями. Король продовжував надавати їй нові території у 860-х рр.⁵⁹, тому Ростислав міг остерігатися можливого підпорядкування моравських теренів церковній юрисдикції Зальцбурга. А відтак, за

⁴³ Vita Constantini-Cyrylli cum translatione s. Clementis. *Ibid.* P. 127–128.

⁴⁴ Памат(ь) и житие о(т)ца нашег(о) и оучителя Мефодия архиеп(и)с(ко)па моравьска. *Ibid.* S. 143–144.

⁴⁵ Дворник Ф. Фотієва схизма: історія і легенда. Львів : Вид-во УКУ, 2017. С. 120–121.

⁴⁶ Його ж. Слов’яни в європейській історії та Цивілізації. Київ : Дух і літера, 2005. С. 3.

⁴⁷ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. С. 43.

⁴⁸ Дворник Ф. Фотієва схизма. С. 120–121; Filipov G. The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers – Saints Cyril and Methodius – to Great Moravia. *Macedónsko-slovenské literárne, kultúrne a jazykové vzťahy* / ed. M. Jakimovska-Tošić. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. P. 89.

⁴⁹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. С. 43.

⁵⁰ Ivanič P., Hetényi M. Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu. S. 76.

⁵¹ Filipov G. The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers. P. 89.

⁵² Кузнецова А. М. Миссия латинской церкви. С. 44; Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. С. 381.

⁵³ Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. С. 831.

⁵⁴ Исаченко А. В. К вопросу об ирландской миссии у паннонских и моравских славян. *Вопросы славянского языкознания*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. Вып. 7. С. 47.

⁵⁵ Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Філадельфія : З друкарні Америки, 1932. С. 60.

⁵⁶ Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. С. 856.

⁵⁷ Див. обґрунтування претензій Зальцбурзького архієпископства щодо розширення своєї церковної юрисдикції на слов’янські землі Подунав’я: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. P. 9–11.

⁵⁸ Ludvík Němec daruje Solnohradu dvory a kostely ve Východní marce, v Pannonii a v Korutanech. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 58–60.

⁵⁹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. С. 44.

слухним твердженням П. Іванича та М. Хетені, князь прагнув до “створення самостійної моравської церковної єпархії, чим би завершилось звільнення з-під франкського впливу”⁶⁰.

Отже, рішення Ростислава відрядити послів до ромейського імператора, насамперед, з метою проведення богослужінь слов'янською мовою, організації Церкви і згуртованої християнської громади, здатної протистояти натиску Східнофранкського королівства та Баварської Церкви, зокрема пассауському єпископату⁶¹, у тих умовах видається логічним.

Михайл III відрядив у Моравію двох братів-місіонерів – Кирила і Мефодія⁶², які прибули туди влітку 863 р.⁶³ Їхні завдання цілком збіглися з церковною політикою і політичними планами Ростислава⁶⁴ та його небожа Святоплука (*Zuentibald/Zuendibolch*, 840(?)–894)⁶⁵. Із *Хроніки “Regnum Sclavorum” попа Дуклянина* (бл. 1149) дізнаємося, що “Кирило [...] почав проповідувати королю Євангеліє Христове і віру у Святу Трійцю. На його проповіді король Святоплук увірував у Христа та з усім своїм королівством охрестився [...]”⁶⁶. За свідченнями того ж автора, Кирило на той час вже “переклав Євангеліє Христове і Псалтир і всі святі книги Старого і Нового завіту з грецької на слов'янську [...]”⁶⁷. Це означає, що солунські місіонери проповідували Святоплукові та його підданам саме слов'янською мовою, провівши перед цим велетенську перекладацьку роботу.

Внаслідок цього й розпочалася гостра боротьба латинського духівництва проти розвитку слов'янської літургії у моравських землях⁶⁸, оскільки баварські священнослужителі

⁶⁰ Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu*. S. 77.

⁶¹ Див.: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 45; Ivanič P., Hetényi M. *Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu*. S. 77; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 89.

⁶² Сюжет про відрядження імператором братів Кирила і Мефодія у володіння князя Ростислава знаходимо в агіографіях цих же місіонерів: Житіє и жисьнь, и подвизи, иже въ сватыхъ отца нашего Константина Философау S. 99–100; Памат(ь) и житиє о(ть)ца нашег(о) и учителя Мефодия архиеп(и)с(ко)па моравьска. S. 144–145; Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis. P. 128. Див. також: Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 90;

⁶³ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. С. 46; Дворник Ф. Фотієва схизма. С. 120; Калліст (Уер) Митрополит. *Православна Церква*. Київ : Дух і літера, 2009. С. 80.

⁶⁴ Див., наприклад: Шафф Ф. *История христианской Церкви*. Санкт-Петербург : Библия для всех, 2008. Т. 4 : Средневековое христианство. От Григория I до Григория VII. 590–1073 г. по Р. X. С. 84; Mironowicz A. *Chrystianizacja Europy Środkowo-Wschodniej. Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich* / ed. P. Chomik. Białystok : Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, 2000. S. 51–67. URL : <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/wyklady/mironowicz/mironowiczw1.htm>.

⁶⁵ Г. Філіпов цілком правий, вважаючи, що “головною метою слов'янських правителів було досягти церковну автономію” (див.: Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 91). Підтвердженням цього є, як окреслені вище дипломатичні контакти Ростислава з Римом та Константинополем, його військове протистояння франко-болгарському військово-політичному союзу (див.: Ibid. P. 89), так і подальші сутички Ростиславового небожа Святоплука з Каролінгами та, головню, дипломатичні заходи щодо заснування окремого єпископства у Нітрі (див., наприклад: Ibid. P. 92; Беккер К. *Древняя история*. С. 939–940; Wood I. *The Missionary Life*. P. 175; Delikari A. *The literary work of the Cyrillo-Methodian mission in Great Moravia and its transmission around Ohrid during the 9th and 10th centuries. Cyrillomethodianum. Studies on the History of Greec-Slavic Relations* / ed. A.-E. N. Tachiaos. Thessaloniki, 2015. Vol. 20. P. 7).

⁶⁶ “[...] Kyrillys [...] caepit praedicare regi evangelium Christi et fidem sanctae trinitatis. Ad cuius praedicationem rex Svetopelek credidit Christo et baptizatus est cum omni regno suo [...]”, див.: *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum. MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : *Annales et chronicae*. P. 240. Див. також: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza*. S. 437; Delikari A. *The literary work of the Cyrillo-Methodian mission in Great Moravia*. P. 7–14.

⁶⁷ “[...] commutavit evangelium Christi atque Psalterium et omnes divinos libros veteris et novi testamenti de graeca litera in sclavonicam [...]”, див.: *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum*. P. 240.

⁶⁸ Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza*. S. 437–438; Mironowicz A. *Chrystianizacja Europy Środkowo-Wschodniej*. URL : <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/wyklady/mironowicz/mironowiczw1.htm>; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 91.

вважали, що існують лише три святі мови – латина, грецька і давньоєврейська⁶⁹. Зокрема “Навернення баварів і карантанців” містить свідчення про те, що “грек на ім’я Методій завдяки нововинайденому слов’янському письму сприяв тому, що [слов’яни. – О. К.] стали менше цінувати латину і римське вчення, так само як і [...] месу і латинську церковну службу”⁷⁰. Аналогічну оповідь знаходимо у згаданому “Житті Константина Філософа”: “собратаа на нь латиньстїи епископи и поповѣ и чернорисци, Яко врани на соколь, и въздвигоша триязычноую ересь, глаголюще: [...] мы же три Язкы токмо вѣмъ, имиже достоить вѣ книгах славити бога, евѣрїискы, еллинськы, латиньскы”⁷¹. У зв’язку з цим генезис конфлікту полягав у антагонізмі та зіткненні у Моравії двох християнських місій: Кирила і Мефодія, з одного боку, та баварського чернецтва – з іншого, що змагалися в боротьбі за першість серед мешканців цього краю⁷².

Щоб убезпечити свою місію від втручання вищого духовництва баварських єпархій, 868 р. солунські місіонери особисто вирушили до папи Адріана II (*Hadrianus*, 867–872) з проханням особистої протекції, отримавши схвальну відповідь⁷³. Це ще більше роздратувало баварський єпископат.

Так, після смерті Кирила 869 р. зальцбурзький архієпископ Адальвін оголосив про намір повернути Церкву у Паннонії під юрисдикцію Зальцбурга⁷⁴. Але папа Адріан II надіслав листа моравському князеві Ростиславові і його небожеві Святоплукові, а також паннонському князеві Коцелу (*Kocziel*, 833–976) про призначення Мефодія архієпископом Паннонії і Моравії⁷⁵, що викликало спротив Зальцбурзького архієпископства і єпископства Пассау⁷⁶, оскільки ці території раніше перебували у сфері їх безпосереднього впливу⁷⁷.

Баварське духовництво надалі всіляко перешкоджало поширенню богослужіння слов’янською мовою, а близько 870 р. Мефодія навіть ув’язнили на три роки у монастирі Райхенау⁷⁸. Дізнавшись про це, папа Іоанн VIII (*Johannes VIII*, 814–882) 14 травня 873 р. написав Адальвінові листа з вимогою повернути “відібраний від брата нашого Мефодія [єпископський. – О. К.] стіл”⁷⁹, що й було невдовзі виконано. Пізніше понтифік у листі до архієпископа похвалив Мефодія за його успіхи у поширенні християнства на згаданих землях, а

⁶⁹ Див., зокрема: Житіє и жисьнь, и подвизи, иже вѣ сватыхъ отца нашего Константина Филозофа. S. 106; Нагаєвський І. Кирило-Мефодіївське Християнство в Русі-Україні. Рим : оо. Василіани–Piazza Madonna dei Monti3, 1954. С. 59; Wood I. *The Missionary Life*. P. 174.

⁷⁰ “[...] Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque [...] superducens fecit [...] missas et euangelia ecclesiasticumque officium illorum qui hoc Latine celebraverunt”. De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. P. 13–14.

⁷¹ Житіє и жисьнь, и подвизи, иже вѣ сватыхъ отца нашего Константина Филозофа. S. 105–106.

⁷² Rops D. Kościół wczesnego średniowiecza. S. 437–438; Mironowicz A. Chryścianizacja Europy Środkowo-Wschodniej. URL: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/wyklady/mironowicz/mironowiczw1.htm> До основних складових конфлікту, окрім розбіжності у мові богослужіння, додавалося ще й те, що Кирило і Мефодій виголошували Символ віри у первісній формі, а баварське духовництво – з додаванням *Filioque* (див.: Калліст (Уер) Митрополит. Православна Церква. С. 80–81).

⁷³ Ibid. С. 81.

⁷⁴ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. С. 88.

⁷⁵ Див.: Wood I. *The Missionary Life*. P. 175; Bednár P., Ruttkay M. Nitra. *Great Moravia and the beginnings of Christianity* / ed. P. Kouřil. Brno : The Institute of Archeology of the Academy of Sciences, 2014. P. 247; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 90–91.

⁷⁶ Шафф Ф. История христианской Церкви. С. 84; Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. С. 91; Зайбт Ф. Близк і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем. Львів : Вид-во УКУ, 2009. С. 50; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 91.

⁷⁷ Алексюн Н., Бовуа Д., Дюкре М.-Е., Клочковский Е., Самсонович Г., Вандич П. История Центрально-Восточной Европы. С. 31.

⁷⁸ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва : Языки русской культуры, 2001. С. 67; Калліст (Уер) Митрополит. Православна Церква. С. 81; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 91.

⁷⁹ “[...] sedem a fratre nostro Methodio recipiendam [...]”, див.: Johannes VIII. Alvino archiepiscopo. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 162.

всі наклепи з боку латинського духівництва, головно пассауського єпископа Віхінга (*Wichingus*, ?–899), визнав незаконними⁸⁰.

Не заперечуючи загальної конфліктності відносин баварських місіонерів з прихильниками Мефодія, російський історик Олександр Назаренко все ж не виключає можливості їхньої співпраці на місіонерській ниві⁸¹. Так, на основі аналізу списку померлих монахів (*“Nomina defunctorum fratrum Insulanensium”*) у *“Книзі побратимів”* (*“Liber confraternitatum”*) абатства Рейхенау, дослідник припустив, що такі франкські монахи, як *Hiltibald*, *Uuagler* і *Liutgar*⁸², а також слов'янський (карантанський) *Choranzanus*⁸³, перебуваючи серед баварського духівництва⁸⁴, склали оточення архієпископа Мефодія. Вони долучилися до місіонерської діяльності серед слов'ян, бо їхні імена – германські і записані поряд з іншими, латинськими відповідниками грецьких імен “кирило-мефодіївської” групи ченців⁸⁵: *Ignatius*, *Leo*, *Ioachim*, *Lazarus*, *Simon*⁸⁶. Ці ж імена, за винятком *Lazarus*, записані грецькою: ІГНАТИОС, ЛЕОН, ІОАКІН, СУМЕОН в іншому списку згаданої книги, на чолі з архієпископом на ймення МЕΘΔΙΟΣ⁸⁷. Це свідчить про тотожність і належність до оточення останнього перелічених осіб.

Отже, джерельні підтвердження версії О. Назаренка досить переконливі, щоб допустити присутність представників латинського чернецтва в місіонерському оточенні Мефодія. Однак це явище не набуло масштабного характеру, бо менше, ніж за чверть століття моравська знать вигнала учнів Мефодія, замінивши їх баварськими ченцями, зокрема Пассауського єпископства⁸⁸. Після смерті св. Мефодія 885 р., в результаті тиску на пап зальцбурзьких єпископів Стефан VI (*Stepanus*, 885–891) ліквідував моравську церковну ієрархію слов'янського обряду⁸⁹. Так, у своєму, датованому 885 р. листі до князя Святоплука, він писав: “марновірство його [Мефодія. – О. К.] повністю забороняємо”⁹⁰, наказуючи тому присягнути “Богослужіння і святі тайни, і літургійні обряди, які той самий Методій слов'янською мовою наважувався проводити, що більше не вчинить [...]”⁹¹.

Після цього не забарилося й вигнання всіх Мефодієвих учнів з володінь Моймировичів, а їх місце зайняли баварські місіонери, які стали поширювати християнство латинського обряду⁹².

⁸⁰ Див.: *Methodio archiepiscopo pro fide. MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969. Т. 3 : *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. P. 211–212. Див. також: Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers*. P. 91.

⁸¹ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях... С. 66; Его же. Древняя Русь и славяне. Москва : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. С. 162.

⁸² *Das Verbüderungsbuch der Abtei Reichenau. MGH. Libri Memoriales et Necrologia. Nova series*. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1979. P. 5.

⁸³ *Ibid.* P. 5.

⁸⁴ Див.: Назаренко А. В. Древняя Русь и славяне... С. 170.

⁸⁵ *Ibid.* P. 178–169; Его же. Древняя Русь на международных путях... С. 66–67.

⁸⁶ *Das Verbüderungsbuch der Abtei Reichenau...* P. 5.

⁸⁷ *Ibid.* P. 53.

⁸⁸ Про вигнання учнів Мефодія з володінь Моймировичів див., зокрема: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza...* S. 438; Иванов С. А. Византийская религиозная миссия VIII–XI вв. *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия* / отв. ред. Б. Н. Флорья. Москва : Языки славянской культуры, 2002. С. 26; Калліст (Уер) Митрополит. Православна Церква. С. 81; Steinhübel J. *Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? Historický časopis* / ed. D. Kováč. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. 61/4. S. 682; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers...* P. 92.

⁸⁹ Notari T. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. P. 114; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers...* P. 92.

⁹⁰ “[...] superstitionem eius penitus abdicamus [...]”, див.: *Stepanus episcopus servus servorum Dei Zventopoleo regi Sclavorum. MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. Т. 3 : *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. P. 224.

⁹¹ “Divina autem officia et sacra mysteria ac missarum sollempnia, que idem Methodius Sclavorum lingua celebrare praesumpsit, quod ne ulterius faceret [...]”, див.: *Ibid.* P. 224–225.

⁹² Див., зокрема: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza...* S. 438; Калліст (Уер) Митрополит. Православна Церква... С. 81; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers...* P. 92;

Окрім церковно-політичних причин, значний вплив на зміну церковного обряду Великої Моравії мало церковне право. Так, одну з причин розбіжностей між учнями Кирила і Мефодія з однієї сторони та франкським чернецтвом з іншої Б. Флорія вбачає у поміркованішій системі покарань Каролінзької Церкви⁹³. Доказом цього слугує “Закон судний людям” – моравський правовий кодекс, складений для неофітів за участі ромейського духівництва⁹⁴ і, головню, моравського архієпископа Мефодія⁹⁵. Ця юридична пам’ятка проголошувала непорушність шлюбу⁹⁶, передбачала насильну ліквідацію двоєженства⁹⁷, а також суворі світські й церковні санкції за порушення християнських норм сімейних відносин (перелюбство, звалтування, кровозмішення та ін.)⁹⁸.

Церковні покарання “Закону” регламентувалися нормами ромейського права: 7-літній і 15-літній піст за малі і більш тяжчі прогрішення відповідно⁹⁹. Світські покарання визначалися за “Еклогою” – ромейським кодексом законів VIII ст.¹⁰⁰, який нерідко приписував грішникам смертну кару і тяжкі тілесні покарання, як, наприклад, відрізання носа і 15-літній термін покаювання за зваблення черниці¹⁰¹ чи інцест¹⁰². Проте найсуворіші кари встановлювалися для моравської служилої знаті, яка за порушення звичаїв християнської моралі могла бути віддана в рабство з усім майном¹⁰³.

А. Власто переконалий, що цей кодекс законів дозволяв здобути певну (правову. – О. К.) незалежність від Каролінгів¹⁰⁴. Однак такі норми церковного права, безсумнівно, вимагали від новонаверненого слов’янського населення Великої Моравії, зокрема її правлячої верхівки, дотримання тих вимог, яким зобов’язувалися відповідати піддані імператора, що, зрозуміло, на ранніх етапах християнізації держави було неможливим. В цьому й полягало основне завдання грецької “зовнішньої” місії – підкорити “варварський” народ спершу церковній юрисдикції, а далі – політичному пануванню Східної Римської імперії¹⁰⁵.

Отже, запропоновані архієпископом Мефодієм норми врегулювання світського і церковного права на практиці наштовхнулися на протидію світської влади. Можна цілком погодитися із твердженням Б. Флорія, що основні положення “Закону судного людям” безсумнівно різко суперечили не лише традиційним нормам язичницького часу, а й відповідній практиці каролінзького духівництва¹⁰⁶. Так, особи, які за “Законом” підлягали продажі у рабство з усім майном, за практикою франкських місіонерів, відбували покарання всього лише 4-літнім постом¹⁰⁷. За дрібніші прогрішення, відповідно до “Заповідей святих отців”, латинського збір-

Mironowicz A. Chrystianizacja Europy Środkowo-Wschodniej. URL: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/wyklady/mironowicz/mironowiczwl.htm>.

⁹³ Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 128–129.

⁹⁴ Закопъ соудныи людьми. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, K. Haderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1971. Т. 4 : Leges textus iuridici supplementa. S. 147–198. Див. також: Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 130; Иванов С. А. Византийская религиозная миссия VIII–XI вв. ... С. 25.

⁹⁵ Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 128–129.

⁹⁶ Закопъ соудныи людьмъ. S. 196–197. Див. також пояснення даного принципу: Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 129.

⁹⁷ Закопъ соудныи людьмъ... S. 186.

⁹⁸ Див. норми церковних і світських покарань за перелічені злочини: *Ibid.* S. 181–182, 185–186.

⁹⁹ Див.: *Ibid.* S. 181–182, 185–186.

¹⁰⁰ Havlík L. E. Moravska společnost a stát v 9. století... S. 90; Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 129.

¹⁰¹ Див.: Закопъ соудныи людьмъ... S. 182.

¹⁰² *Ibid.* S. 183. Див. також: Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 129.

¹⁰³ Див., зокрема: Закопъ соудныи людьмъ... S. 194, а також: Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 129, 131.

¹⁰⁴ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. С. 88.

¹⁰⁵ Иванов С. А. Византийская религиозная миссия VIII–XI вв. С. 25.

¹⁰⁶ Флорія Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. С. 131.

¹⁰⁷ *Ibid.* С. 131.

ника церковного права, перекладеного на церковнослов'янську мову в кирило-мефодіївську добу, особа спокутувала гріх, головню, лише 3-літнім, річним, 40-денним, 10-денним постом (“о хлѣб(ѣ) о вод(ѣ)”) чи простим покаанням¹⁰⁸. Саме цією розбіжністю пояснюється намір великоморавського нобілітету з часом толерувати франкських, а не ромейських священиків¹⁰⁹.

Аналогічного погляду дотримується російський історик Сергій Іванов, який схильний вважати, що встановлення “Законом” за порушення шлюбних норм тих самих покарань, які існували у давно християнізованій Ромейській імперії “не могло не відлякувати слов'янську знать від грецьких місіонерів”¹¹⁰. Загалом дослідник визнає, що латинські місіонери, на відміну від ромейських, проявляли більше гнучкості і такту у поводженні з неофітами, особливо елітами¹¹¹. До того ж знать не була зацікавлена у зміцненні фінансового і майнового становища Церкви за їх рахунок, що передбачалося “Законом”¹¹².

Позиції Церкви, організованої Мефодієм у Паннонії і Моравії, поступово втрачалися після визнання 874 р. новим великоморавським князем Святоплуком сюзеренітету східно-франкського короля Людовіка II та переходу паннонських земель після смерті Коцела під церковну юрисдикцію Зальцбургської єпархії¹¹³. Відтак між Мефодієвими учнями та баварським духовництвом виник конфлікт. Останнє після смерті архієпископа Мефодія 885 р., як вже зазначалося, домоглося від Стефана VI заборони богослужіння слов'янською мовою¹¹⁴, попередньо визнавши його еретичність¹¹⁵. Можна цілком впевнено вважати, що після відповідної санкції папи князь Святоплек змушений був дозволити баварському єпископату (зокрема ченцям Пассауської єпархії) вигнати учнів Мефодія з Великої Моравії і самим зайняти їхнє місце¹¹⁶.

Зокрема, зі згаданого листа Стефана VI до Святоплука дізнаємося, що папа у 885/886 р. надіслав у Моравію з Пассау “шанованого єпископа і найдорожчого брата Віхінга, церковним вченням освіченого [...]”¹¹⁷. Попередньо Святоплек наполягав призначити Віхінга єпископом Нітри (880–891), прагнучи зближення з Баварською Церквою¹¹⁸. Очевидно, підтвердженням

¹⁰⁸ Заповѣди св(а)тыхъ о(т)ъць. о. покаанти разбоѣ. і о всемъ грѣсѣ. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, K. Haderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, R. Vačerka. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971. Т. 4 : *Leges textus iuridici supplementa*. S. 138–146.

¹⁰⁹ Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 131.

¹¹⁰ Иванов С. А. Византийская религиозная миссия VIII–XI вв. ... С. 25.

¹¹¹ *Ibid.* С. 26.

¹¹² Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 131.

¹¹³ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян... С. 92.

¹¹⁴ Див.: *Stepanus episcopus servus servorum Dei Zventopoleo regi Sclavorum...* P. 224. Див. також: Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers...* P. 92.

¹¹⁵ Див., насамперед: *Stepanus episcopus servus servorum Dei Zventopoleo regi Sclavorum...* P. 224, а також: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza...* S. 438; Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 131; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers...* P. 92.

¹¹⁶ Флоря Б. Н. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше... С. 131; Иванов С. А. Византийская религиозная миссия VIII–XI вв. ... С. 26; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку 18 ст. Львів : Вид-во УКУ, 2014. С. 22; Steinhübel J. *Bol alebo nebol Svätopluk kráľom?* ... P. 682; Delikari A. *The literary work of the Cyrillo-Methodian mission...* P. 7; Mironowicz A. *Chryścianizacja Europy Środkowo-Wschodniej*. URL: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/wyklady/mironowicz/mironowiczwl1.htm>. За наказом архієпископа Віхінга та сприяння князя Святоплука й, очевидно, східнофранкського двору, близько 200 учнів Мефодія спочатку ув'язнили, а згодом вигнали з країни. Багатьох з них продали в рабство євреям на Венеціанському невільничому ринку, інших відкупив ромейський імператор Василій I (Βασίλειος, 811–886) (див.: Delikari A. *The literary work of the Cyrillo-Methodian mission...* P. 7; Калліст (Уер) Митрополит. *Православна Церква...* С. 81). Деякі послідовники Мефодія також знайшли захист у Богемії та Болгарії (див.: Rops D. *Kościół wczesnego średniowiecza...* S. 438; Delikari A. *The literary work of the Cyrillo-Methodian mission...* P. 8).

¹¹⁷ “[...] *Wichingum venerandum episcopum et carissimum confratrem ecclesiastica doctrina eruditum [...]*”, див. *Stepanus episcopus servus servorum Dei Zventopoleo regi Sclavorum...* P. 221–222.

¹¹⁸ Поп: Wood I. *The Missionary Life*, P. 175; Delikari A. *The literary work of the Cyrillo-Methodian mission in Great Moravia...* P. 7; Filipov G. *The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers...* P. 92.

цього слугує запис імені князя Святоплука (*Szuentebulc*) поряд з іменем єпископа Віхінга (*Uuichinc*) та групою імен німецьких монахів у списку “Імен братів монастиря, що зветься Мосбах” (“*Nomina fratrum de monasterio, quod Mosabach nuncupatur*”) “Книги побратимів” абатства Райхенау¹¹⁹.

У 880 р., зберігши за Мефодієм сан моравського архієпископа, папа Іоанн VIII (*Ioannes*, 814–882) висвятив Віхінга на нітранського єпископа¹²⁰, а 886 р. той перебрав на себе управління Великоморавським архієпископством¹²¹. 899 р. Віхінг навіть був призначений єпископом Пассау¹²². Так, землі Моймировичів знову опинилися під юрисдикцією Баварської Церкви.

Однак місіонерська діяльність єпископа Віхінга, як головного очільника баварсько-моравської опозиції св. Мефодія¹²³, у моравських землях впродовж 886–892/893 рр. не мала значних успіхів¹²⁴. Цьому завадили нові військові конфлікти Святоплука з Каролінгами: війна 887 р. проти франкського імператора Карла III Товстого (*Karolus*, 881–887)¹²⁵ та збройний конфлікт 892 р. зі східно-франкським королем Арнульфом (*Arnulfus*, 887–899)¹²⁶. А прихід близько 895 р. мадярів, які “у ці часи наїзди за Дунай і багато лиха здійснили”¹²⁷ та зайняли всі території між річками Інн, Дунаєм і Тисою¹²⁸, за короткий час майже повністю винищив християнство, звівши нанівець успіхи довготривалої місіонерської діяльності баварського та кирило-мефодіївського чернецтва у паннонських і моравських землях¹²⁹.

Загалом, на межі VIII–IX ст. місіонерська діяльність ченців баварських єпархій: Зальцбургської, Пассауської та Регенсбургської у землях Східної марки й, зокрема, Середнього Подунав’я, у пізніших володіннях моравської династії Моймировичів стала настільки грандіозною, що перед Каролінгами постала необхідність адміністративного розмежування теренів їх церковної юрисдикції.

Так склалися сприятливі умови для проникнення баварської чернечої місії, зокрема, духівництва з єпископства Пассау у Велику Моравію, де й постала його церковна юрисдикція. Однак незабаром місіонери наштовхнулися на опір місцевих еліт, зокрема, князя Ростислава, що прагнув незалежити свої володіння від східнофранкського короля Людовіка II, а відтак створити власну Церкву.

На тлі військово-політичного й релігійного протистояння між Каролінгами та Моймировичами у володіннях останніх розгорнули свою просвітницьку діяльність запрошені Ростиславом солунські місіонери Кирило і Мефодій. Під безпосереднім протегуванням пап вони організували у Моравії і Паннонії богослужіння слов’янською мовою і домоглися створення окремого для цих територій архієпископства. Це стало основною причиною конфлікту із

¹¹⁹ Das Verbüderungsbuch der Abtei Reichenau... P. 63.

¹²⁰ Див. відповідний сюжет: Auctarium Ekkehardi Altahense. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Pragaue ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : Annales et chronicae. P. 271. Див. також: Steinhübel J. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? ... S. 682; Bednár P., Ruttkay M. Nitra... P. 243, 247.

¹²¹ Див. примітку: Auctarium Ekkehardi Altahense. P. 271. Див. також: Žitije Nauma. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. Т. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 254; Steinhübel J. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? ... S. 682.

¹²² Див. примітку: Auctarium Ekkehardi Altahense... P. 271.

¹²³ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях... С. 67; Delikari A. The literary work of the Cyrillo-Methodian mission in Great Moravia... P. 7; Filipov G. The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers... P. 91.

¹²⁴ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 106.

¹²⁵ Беккер К. Древняя история... С. 939–940.

¹²⁶ Даний конфлікт знайшов місце на сторінках ряду місцевих анналів X та XIII ст.: Annales Alamannici... P. 32; Annales Fuldenses... P. 118–119; Annales Laubacenses. *MMFH* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Pragaue–Brunae: Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : Annales et chronicae. P. 141; Annales Sangallenses maiores. *Ibid.* P. 143; Annales Einsidlenses. *Ibid.* P. 144. Див. також: Беккер К. Древняя история... С. 939–940.

¹²⁷ “[...] in his temporibus ultra Dunabium peragrantes multa miserabilia perpetravere”, Annales Fuldenses... P. 85.

¹²⁸ Беккер К. Древняя история... С. 940; Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 106–107.

¹²⁹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 106–107.

вищим баварським духівництвом, яке здавна розглядало моравські землі тереном поширення лише власної церковної юрисдикції.

Протистояння проходило не лише у дипломатичній і церковно-догматичній площинах (дискусії навколо *Filioque* та мови літургії), але й набуло яскравого правового забарвлення. Надмірна суворість у системі світських і церковних покарань за злочини, сформульованих прихильниками архієпископа Мефодія на основі ромейських кодексів (на відміну від латинського церковного права), відвернули моравські еліти від солунських проповідників та їхніх учнів. На зміну їм прийшло баварське духівництво. Однак поява у Подунав'ї на рубежі IX–X ст. мадярів звела нанівець усі здобутки обох місій у володіннях Моймировичів.

**THE CONFRONTATION OF THE BAVARIAN
AND CYRILLO-METHODIAN CHRISTIAN MISSIONS
IN THE LAND OF THE MOJMIR DYNASTY OF THE SECOND HALF OF THE IXth CENTURY**

Ostap KARDASH

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

On the border of VIII–IXth centuries the missionary activity of monks of the Bavarian dioceses of Salzburg, Passau and Regensburg in the lands of the Eastern mark and, in particular, on the territory of the Middle Danube, in the later possessions of the Moravian Mojmir dynasty, became so grandiose. Because of this reason it was necessary for the Carolingians administratively to divide the territories of their ecclesiastical jurisdiction and vectors of missionary activities. The Bavarian monastic mission has spread into the lands of the Mojmir dynasty – to the Great Moravia, where the church jurisdiction of the Passau episcopate was established. However, activity of the Passau missionaries soon faced with resistance of the ruling elite of Moravia, personified by the prince Rastislav, who was striving for the political and church independence from the Eastern Frankish kingdom. Therefore, Rastislav found an alternative source of clergy in the Eastern Roman Empire. That's way according to the latest thesis the article is devoted to the problem of church-religious antagonism of two evangelistic missions – the Bavarian, represented by the clergy of several Bavarian eparchies of Salzburg, Passau and Regensburg on the one side and the Cyril-Methodian mission, personified by the Thessalonian missionaries-brothers Cyril and Methodius on the other side in the possessions of the Mojmir dynasty and their Danubian provinces. The article reveals the period of the greatest flourishing of the Great Moravia of the 860s – 880s.

By the way of analysis of a wide range of chronicles and annals of the XI–XVth centuries, the hagiographies of St. Cyril, Methodius and St. Naum, the codes of laws of the VIII–IXth centuries, credential material from the chancellery of the Carolingians, obituaries, and also the epistolary texts of several Roman pontiffs, the author highlights the diplomatic, church-dogmatic and church-legal aspects of the religious confrontation of the mentioned missions on the background of military-political contradictions between the rulers of Eastern Frankish kingdom and the Great Moravia. The author emphasizes, that Thessalonian brothers, invited by Rastislav, had launched their missionary and educational activity in Moravian lands on the background of the military-political and religious confrontation between the Carolingians and the Mojmiroviches.

Some diplomatic aspects of the conflict are investigated in the article. The author consider that exactly under the direct patronage of the Popes Hadrianus II and Iohannes VIII and thanks to their diplomatic activity Cyril and Methodius, in spite of the resistance of the Bavarian episcopate, organized the holy liturgy in the Slavic language in the territory of Moravia and Pannonia and secured the establishment of a separate archbishopric for these territories. Considerable attention is also paid to the problem of possible cooperation between representatives of the Bavarian clergy and followers of archbishop Methodius, as well as to the problem of contradiction of the church-legal nature.

*The author comes to conclusion that the problem of religious confrontation between the Bavarian mission and the mission of St. Cyril and Methodius broke out not only in the diplomatic and church-dogmatic areas (discussions about the formulation of *Filioque* and the problem of choosing of language for the liturgy), but also acquired a bright legal coloration, especially in the last stages of the outlined mission.*

Exactly the severity of secular and church punishments of the Cyril-Methodian mission along with the constant pressure of the Bavarian clergy, became determinative in changing of the vector of religious policy by the Moravian prince Svatopluk and his further recognition of the church jurisdiction of the Episcopate of Passau.

Keywords: *The Archbishopric of Salzburg, the Bishopric of Passau, the Diocese of Regensburg, Cyril, Methodius, Wiching, Great Moravia, Christian mission.*

REFERENCES

- Aleksiu N., Bovua D., Diukre M.-E., Klochkovskiy E., Samsonovych H., Vandych P. *Istoria Tsentralno-Vostochnoi Evropy*. Sankt-Peterburh : Evrazyia, 2009. 1120 s. (in Russian).
- Annales Alamannici. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 31–33. [in Latin].
- Annales Bertiniani. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 70–80. [in Latin].
- Annales Einsidlenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 144. [in Latin].
- Annales Fuldenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 85–111. [in Latin].
- Annales Hildesheimenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 151. [in Latin].
- Annales Laubacenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 141. [in Latin].
- Annales Lobienses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 150. [in Latin].
- Annales Magdeburgenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 256–257. [in Latin].
- Annales Ottenburani. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 154. [in Latin].
- Annales Sangallenses maiores. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 143. [in Latin].
- Annales Weissemburgenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 153. [in Latin].
- Annales Xantenses. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 66–69. [in Latin].
- Annalista Saxo. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 246–251.
- Auctarium Ekkehardi Altahense. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 271. [in Latin].
- Bednár P., Ruttkay M. Nitra. *Great Moravia and the beginnings of Christianity* / ed. P. Kouřil. Brno : The Institute of Archeology of the Academy of Sciences, 2014. P. 243–249.
- Bekker K. *Drevniaia Istoria*. Moskva : Alfa-knyha, 2012. 960 s. (in Russian).
- Bodnariuk B. M. *Kharyzma pusteli. Vytoky, stanovlennia, dukhovno-asketychna i misionerska praktyka khrystyianskoho chernetstva III–XI st.* Chernivtsi : Prut, 2012. 896 s. (in Ukrainian).

Das Verbüderungsbuch der Abtei Reichenau. *Monumenta Germaniae Historica. Libri Memoriales et Necrologia. Nova series*. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1979. P. 1–164.

De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. *Monumenta Germaniae Historica*. Hannover : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1854. T. 11 : Scriptorum. P. 1–15. [in Latin].

Delikari A. The literary work of the Cyrillo-Methodian mission in Great Moravia and its transmission around Ohrid during the 9th and 10th centuries. *Cyrrilomethodianum. Studies on the History of Greec-Slavic Relations* / ed. A.-E. N. Tachiaos. Thessaloniki, 2015. Vol. 20. P. 7–14. [in English].

Dvornik F. Sloviany v yevropeiskii istorii ta Tsyvilizatsii. Kyiv : Dukh i litera, 2005. 512 s. (in Ukrainian).

Dvornyk F. Fotiieva skhyzma: istoriia i lehenda. Lviv : Vyd-vo UKU, 2017. 548 s. (in Ukrainian).

Filipov G. The Diplomatic Aspect of the Mission of the Salonika Brothers – Saints Cyril and Methodius – to Great Moravia. *Macedónsko-slovenské literárne, kultúrne a jazykové vzťahy* / ed. M. Jakimovska-Tošić. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. P. 88–93. [in English].

Floria B. N. Priniatie khrystyanstva v Velykoi Moravii, Chekhii y Polshe. *Priniatie khrystyanstva narodami Tsentralnoi y Yuho-Vostochnoi Evropy i kreshchenie Rusi* / pod red. H. H. Lytavryna. Moskva : Nauka, 1988. S. 122–158 (in Russian).

Havlík L. E. Moravska společnost a stát v 9. století II. Moravský stát a jeho vládní organizace v 9. Století. *Slavia Antiqua: czasopismo poświęcone starożytnościom słowiańskim*. Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1981/1982. T. 28. S. 71–112. [in Polish].

Herimanni Augiensis Chronicon. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 161–170. [in Latin].

Ioannis Dlugossi Historiae Polonicae libri XII. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 325–326. [in Latin].

Iohannes VIII. Alvino archiepiscopo. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 161–162. [in Latin].

Isachenko A. V. K voprosu ob irlandskoi missii u pannonskykh i moravskykh slavian. *Voprosy slavianskoho yazykoznanija*. Moskva : Izd-vo AN SSSR, 1963. Vyp. 7. S. 43–72 (in Russian).

Ivanič P., Hetényi M. Cesta byzantskej misie na Velkú Moravu z pohľadu českej a slovenskej historiographie. *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda* / zodp. red. M. Lukáčová. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013. S. 74–92.

Ivanov S. A. Vizantiiskaia religioznaia missia VIII–XI vv. *Khrystianstvo v stranakh Vostochnoi, Yuho-Vostochnoi i Tsentralnoi Evropy na porohe vtoroho tysiacheletia* / otv. red. B. N. Floria. Moskva : Yazyky slavianskoi kultury, 2002. S. 9–34. (in Russian).

Kallist (Uer) Mytropolyt. Pravoslavna Tserkva. Kyiv : Dukh i litera, 2009. 384 s. (in Ukrainian).

Kouřil P. Archeological evidence of Christianity in relics of material culture of the 9th and 10th centuries in Moravia with focus on crosses. *The Cyril and Methodius Mission and Europe: 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia* / ed. P. Kouřil. Brno : The Institute of Archeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2014. P. 102–113. [in English].

Kožiak R. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? *Studia Christiana* / eds. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2006. Vol. 1. S. 121–147. (in Slovak).

Kuznetsova A. M. Missia latynskoi tserkvy: opyt khrystianskoho Zapada y Tsentralnoj i Yuho-Vostochnoi Evrope na rubezhe vtoroho tysiacheletia. *Khrystianstvo v stranakh Vostochnoi, Yuho-Vostochnoi y Tsentralnoi Evropy na porohe vtoroho tysiacheletia* / otv. red. B. N. Floria. Moskva : Yazyky slavianskoi kultury, 2002. S. 35–59 (in Russian).

Ludvík Němec daruje Solnohradu dvory a kostely ve Východní marce, v Pannonii a v Korutanech. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 57–60. [in Latin].

Ludvík Němec stanoví hranice mezi Solnohradem a Pasovem. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 119–121. [in Latin].

Ludvík Němec potvrzuje Řeznu dar hraběte Viléma v Severním lese, na Perschlingu, Erlafě a jinde. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek,

J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 42–43. [in Latin].

Methodio archiepiscopo pro fide. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 210–212. [in Latin].

Mironowicz A. Chrystianizacja Europy Środkowo-Wschodniej. *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich* / ed. P. Chomik. Białystok : Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, 2000. S. 51–67. URL: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/wyklady/mironowicz/mironowiczw1.htm>. [in Polish].

Nahaievskiy I. Kyrylo-Mefodiivske Khrystianstvo v Rusi-Ukraini. Rym : oo. Vasyliany–Piazza Madonna dei Monti 3, 1954. 176 s. (in Ukrainian).

Nazarenko A. V. Drevniaia Rus na mezhdunarodnykh putiakh. *Mezhdistsyplinarnye ocherky kulturnykh, torhovykh, politycheskykh svyazei IX–XII vv.* Moskva : Yazyky russkoi kultury, 2001. 784 s. (in Russian).

Nazarenko A. V. Drevniaia Rus i slaviane. Moskva : Russkii Fond Sodeistviia Obrazovaniu i Nauke, 2009. 528 s. (in Russian).

Notari T. Conversio Bagoariorum et Carantanorum – document of an early Medieval show trial. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica* / szerk. J. Szabadfalvi. Miskolc : Miskolc University Press, 2007. T. 25/1. P. 95–119 [in English].

Pamiat i zhytjie ottsa nashieho i uchitielia Miefodiia arkhyiepyskopa moravska. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 134–163. (in Old Slavonic).

Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae-Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 238–245. [in Polish].

Rops D. Kościół wczesnego średniowiecza. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 2014. 568 s. [in Polish]. Sedov V. V. Slaviane v rannem Srednevekovie. Moskva : Fond arkhelohii, 1995. T. 2. 416 s. (in Russian).

Shaff F. Istoria khrystyianskoi Tserkvy. Sankt-Peterburh : Bibliia dlia vsekh, 2008. T. 4 : Srednevekovoe khrystianstvo. Ot Hrihoriia I do Hrihoriia VII. 590–1073 h. po R. Kh. 511 s. (in Russian).

Shevchenko I. Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Narysy z istorii kultury do pochatku 18 st. Lviv : Vyd-vo UKU, 2014. 288 s. (in Ukrainian).

Shyrynskii S. S. Arkheolohicheskie parallely k istorii khrystyanstva na Rusi y v Velykoi Moravii. *Drevniaia Rus i slaviane* / otv. red. T. V. Nykolaeva. Moskva : Nauka, 1978. S. 203–206. (in Russian).

Steinhübel J. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? *Historický časopis* / ed. D. Kováč. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. 61/4. S. 671–696. (in Slovak).

Stepanus episcopus servus servorum Dei Zventopoleo regi Sclavorum. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 215–225.

Tomashivskiy S. Istoriia Tserkvy na Ukraini. Filadelfiia : Z drukarni Ameryky, 1932. 159 s. (in Ukrainian).

Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. P. 120–133. [in Latin].

Vlasto A. P. Zaprovadzhennia khrystyanstva u slovia. Vstup do serednovichnoi istorii slovia. Kyiv : Yunivers, 2004. 496 s. (in Ukrainian).

Wood I. The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050. Essex : Routledge, 2001. 322 p. [in English].

Zaibt F. Blysk i vobist Serednovichchia. Istoriia z pochatkom i kintsem. Lviv : Vyd-vo UKU, 2009. 512 s. (in Ukrainian).

Zakon soudnyi liudiem. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, K. Haderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1971. T. 4 : Leges textus iuridici supplementa. S. 147–198. (in Old Slavonic).

Zapoviedy sviatykh otiets. o. pokaanty razboie. I o vsem hriesie. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, K. Haderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1971. T. 4 : Leges textus iuridici supplementa. S. 137–146.

Zhitie y zhyzn, y podvyzy, yzhie v sviatykh ottsa nashoho Konstantina Filosofa. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 60–115.

Žitije Nauma. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* / eds. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 252–254. (in Old Slavonic).

Надійшла до редакції 7 09 2018 р.